

NAZAR ESHONQULNING “MAYMUN YETAKLAGAN ODAM” HIKOYASIDA
EKZISTENSIAL MAKON, RAMZ VA O‘ZLIK DAN BEGONALASHUV
MUAMMOSINING BADIY-NAZARIY TALQINI

Anvarjonova Shohidaxon Mansur qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

Norkulova Shaxnoza Tulkinovna

TISU dotsenti (PhD), Termez (Uzbekistan).

shaxnoza_norkulova@tues.uz

ORCID: 0009-0008-7546-7613

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20626277>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada XX asr oxiri va XXI asr boshi o‘zbek modernistik nasrining fundamental namunalardan biri – Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasi tahlil qilinadi. Asarda g‘arb ekzistensial falsafasi prinsiplari, shaxsning o‘zlikdan begonalashuvi, ma’naviy qullik hamda totalitar tuzumning inson tabiatini deformatsiyaga uchratishi kabi universal muammolar tadqiq etilgan. Hikoyaning syujet-kompozitsion qurilishi, “ikki surat” metaforasi hamda olomon psixologiyasi badiiy psixologizm aspektida ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Аннотация. В данной научной статье анализируется один из фундаментальных образцов узбекской модернистской прозы конца XX – начала XXI века – рассказ Назара Эшонкула «Человек, ведущий обезьяну». В работе исследуются такие универсальные проблемы, как принципы западной экзистенциальной философии, отчуждение личности, духовное рабство, а также деформация человеческой природы под воздействием тоталитарного режима. Сюжетно-композиционная структура рассказа, метафора «двух картин» и психология толпы обоснованы в аспекте художественного психологизма.

Abstract. This scientific article analyzes one of the fundamental examples of Uzbek modernist prose of the late 20th and early 21st centuries – Nazar Eshonqul’s short story “The Man Leading a Monkey”. The paper examines universal problems such as the principles of Western existential philosophy, the alienation of the individual, spiritual slavery, and the deformation of human nature by a totalitarian regime. The plot-compositional structure of the story, the metaphor of the “two portraits”, and the psychology of the crowd are substantiated from the perspective of artistic psychologism.

Kalit so‘zlar: modernizm, ekzistensializm, xronotop, absurd makon, o‘zlikdan begonalashuv, ramz, allegoriya, totalitar tuzum, Rassom chol, manqurtlashuv, olomon psixologiyasi.

Kirish. XX asrning so‘nggi choragida milliy adabiyotimizda ijtimoiy realizm qoliplaridan voz kechish va inson ruhining tub qatlamlarini tadqiq etishga intilish estetik burilish yasadi.

Mazkur davrda g‘arb falsafiy oqimlari, xususan, ekzistensializm prinsiplari o‘zbek ijodkorlari tafakkurida o‘ziga xos sintez hosil qildi. Nazar Eshonqul o‘zbek nasrida insonning borliq va jamiyat oldidagi ekzistensial tanholigini, ma’naviy inqirozlarini ijtimoiy-maishiy fojialar chegarasidan olib chiqib, global miqyosda tahlil etgan adibdir. O‘zbekiston Qahramoni Ibrohim G‘afurov qayd etganidek: “Nazar Eshonqul o‘zbek adabiyotida dunyo adabiyotining eng ilg‘or oqimlari va usullarini chuqur o‘rgangan va o‘z asarlarida targ‘ib qilgan” shoir va adibdir.

Yozuvchining 1989-yilda chop etilgan “Maymun yetaklagan odam” hikoyasi ramzlar, falsafiy allegoriyalar va metaforik til vositasida inson erkinligining qulashi va ma’naviy tanazzul jarayonini ko‘rsatgan mukammal modernistik asardir. Mazkur tadqiqotda asarning falsafiy-estetik tabiati, ramzlar tizimi va personajlar psixologizmi kengaytirilgan holda tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Ekzistensial makon va absurd xronotop tabiati.

“Maymun yetaklagan odam” hikoyasida makon oddiy geografik fonga ega emas; u qahramonning ruhiy olamini va tizimning xarakterini moddiylashtiruvchi absurd makondir.

Turg‘un shahar simvoli: Asardagi chang, xira ko‘chalar, quyosh nuri zo‘rg‘a yetib boradigan g‘arib xonalar inson tafakkuri va erkinligi bo‘g‘ilgan totalitar jamiyat ssenariysini eslatadi. Vizual rangsizlik: Yozuvchi matnda kulrang, xira va qora tuslardan unumli foydalangan.

Bu ranglar o‘quvchida turg‘unlik davrining ruhiy bosimini (asabiy va tushkun kayfiyatni) vizual tarzda shakllantiradi.

Adabiyotshunos olimlarning ta’kidlashicha, Eshonqul ijodidagi makon Martin Xaydegger va Jan-Pol Sartr falsafasidagi “dunyoga tashlanganlik” (Entfremdung) tushunchasiga juda yaqin keladi. Qahramon o‘zi yashayotgan muhitda begona va uning tor ijaraxona hovlisi insonning o‘z ichiga qamalib qolgan ichki qamoqxonasidir.

2. Rassom chol konsepti va o‘zlikdan begonalashuv bosqichlari

Asar syujeti markazida turgan Rassom chol obrazi totalitar mafkuraning qurboniga aylangan butun bir ziyolilar avlodining umumlashma tipidir. Muallif cholning tashqi portretini chizar ekan, uning “*sharti ketib, parti qolgan*”, yuzi “*badjahl ma’budlarning haykaliga o‘xshash*” ekanini yozadi. Bu – shunchaki jismoniy qarilik emas, balki g‘oyaviy va ma’naviy tugashning vizual tasviridir. Rassomning hayoti va fojeasi uning ijodidagi ikki muqaddas surat kompozitsiyasi orqali ochiladi:

Rassomning ikki qarama-qarshi surati:

1-Surat: Yoshlik, sof tabiat, erkin ijod (Asl o‘zlik)

2-Surat: “Maymun yetaklagan odam” surati (Begonalashuv va qullik).

Birinchi surat (Asl o‘zlik): Rassomning yoshligida chizgan, go‘zal tabiati va musaffo insoniy dunyosi aks etgan ilk asari uning sotilmagan, vijdonli va erkin davrini ifodalaydi.

Ikkinchi surat (Manqurtlashuv): Keyinchalik u tizim buyurtmasi, soxta mafkura va moddiy ehtiyojlar asiriga aylanib “Maymun yetaklagan odam” suratini chizadi. Bu o‘rinda asarning asosiy falsafiy paradoksi paydo bo‘ladi: Odam maymunni yetaklayaptimi yoki maymun odamni? Dastlab rassom o‘z nafsini, hayvoniy instinktlarini ya’ni maymunni jilovlagandek ko‘rinsa-da, vaqt o‘tishi bilan soxtalik uning qon-qoniga singib ketadi va endi maymun (nafs) uning o‘zini yetaklay boshlaydi.

3. Badiiy ramzlar tizimi: Maymun va Zanjir allegoriyasi. Akademik U. Normatov shunday yozadi: “*Maymun yetaklagan odam*” hikoyasi asrda tengdosh umri asrning alg‘ov-dalg‘ovlari, bema’ni maqsadlar yo‘lida o‘tgan, adashgan odamning fojeaviy qismatini betakror tarzda ifoda etgan”. Hikoyadagi ramzlar bir qatlamli emas, ular polifonik xarakterga ega:

Maymun – inson ichidagi evolyutsion chekinish, hayvoniylik va eng mudhishi, soxtalikning eng oliy nuqtasidir. U ko‘r-ko‘rona taqlid qiluvchi omma va soxta mafkuraviy yetakchilar timsolidir.

Rassom va maymunni bog‘lab turgan zanjir – insonni o‘zligidan ayirgan ijtimoiy-siyosiy bog‘lanishlardir. Inson o‘zi yaratgan yomonlik zanjiriga o‘zi bandi bo‘ladi.

Rassom chol ko‘chalarda maymun yetaklab yurar ekan, u o‘zi chizgan ikkinchi suratning tirik nusxasiga aylanganini anglamaydi. San‘at asari hayotga ko‘chadi, biroq bu go‘zallikning emas, balki xunuklikning hayotga ko‘chishi edi.

4. Olomon psixologiyasi va ijtimoiy loqaydlik fojiasi.

Nazar Eshonqul asar ssenariysiga olomon obrazini kiritish orqali shaxs fojiasini yanada chuqurlashtiradi. Olomon rassomning fojiasini, uning san‘atkor sifatidagi qalb iztiroblarini tushunmaydi. Odamlar ko‘chada maymun yetaklagan cholni shunchaki arzon ermak, sirk tomoshasi deb qabul qilishadi. Ular uchun insonning ma‘naviy qulashi hech qanday ahamiyatga ega emas. Tizim shunday mexanizmni ishga solganki, unda chinakam san‘at qadrsizlanadi, soxtalik va manqurtlik esa rag‘batlantiriladi.

Cholning o‘zini olomondan ajratib, yolg‘izlikka mahkum etishi uning jamiyatga bo‘lgan passiv isyonidir. Ammo bu isyon uni qutqara olmaydi, chunki u allaqachon ich-ichidan yemirilgan edi.

5. Kulminatsiya va Ekzistensial tanazzul yechimi.

Hikoyaning yakuni Albert Kamyuning absurdlik falsafasiga to‘laqonli mos keladi. Rassom o‘zining birinchi, pokiza suratini sotmaslikka, uni asrab qolishga harakat qiladi. Chunki u o‘zligining so‘nggi zarrasi shu suratda qolganini biladi. Biroq, uning jismoniy o‘limidan oldin ma‘naviy fojiasi tugallanadi. Asl surat yo‘q qilingach yoki sotib yuborilgach, uning yashashdan ma‘nosi qolmaydi. Hikoyaning eng dahshatli va kulminatsion nuqtasi – cholning o‘limi oldidan ko‘zguda o‘z aksiga tikilib, unda odamni emas, balki maymun qiyofasini ko‘rishidir. Insonning o‘zlikdan butkul begonlashuvini anglagan bu lahzasi – ekzistensial inqirozning eng yuqori, fojiiy cho‘qqisidir.

Xulosa

Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasi o‘zbek modernistik hikoyachiligini jahon adabiyoti andozalari darajasiga ko‘targan asardir. Adib rassom obrazi orqali mafkura tazyiqi ostida inson o‘z vijdonini, san‘atini va eng asosiysi – o‘zligini qanday yo‘qotishini rentgen kabi aniq ko‘rsatib bergan.

Professor Bahodir Xoliqov aytganidek, “Nazar Eshonqul asarlari orqali Yevropa, shuningdek, Lotin Amerikasi yozuvchilarining asarlarini ham to‘g‘ri tushunish imkoniyatiga ega bo‘lamiz”. Hikoyadagi metaforik obrazlar, ruhiy tahlil va ekzistensial makon konsepti asarni Frans Kafka yoki Gabriel Garsia Markes asarlari bilan bir qatorga qo‘yishga imkon beradi. Asar bugungi kun kitobxonini uchun ham inson bo‘lib qolish, nafs va mafkura zanjirlaridan ozod bo‘lish borasida ulkan ma‘naviy-falsafiy ogohlantirish bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam. Hikoyalar va qissalar. – Toshkent: Sharq, 2004.
2. G‘afurov I. Shaxs va uslub muammolari // Sharq yulduzi. – 2015. – № 4.
3. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: San‘at, 2007.
4. Xoliqov B. Zamonaviy o‘zbek nasrida modernizm tamoyillari. – Toshkent: Fan, 2019.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademiya nashri, 2018.

6. Jalolova G. A., Qosimov A. Stefan Sveigning "Noma'lum ayol maktubi" va Nazar Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam" asarlarida badiiy psixologizm // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2025.
7. Shodiyeva Z. Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasida frazeologizmlarning lingvopoetik tahlili // Integration of Modern Linguistics. – Navoiy, 2025.
8. Eshonqul N. Shamolni tutib bo‘lmaydi. Hikoyalar to‘plami. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
9. Norkulova Sh. Zamonaviy nasrda ayol ruhiyati va uning badiiy ifodasi. – “Modern Science and Research” xalqaro ilmiy jurnali. 2026/04/09.
10. Norkulova Sh. O‘zbek adabiyotida ayol obrazi talqinlari. – "New renaissance" xalqaro ilmiy jurnali. 2025/09/21